

Вступ

Історія економіки: від поезії до науки

Споконвіку людина намагалася пізнати світ навколо себе. У цьому їй допомагали історії, які пояснювали, як влаштовано реальність. З погляду сучасності, таке бачення світу видається смішним — як і кільком поколінням після нас видаватиметься смішним наше. Втім, таємнича сила історій, у які вірять люди, — безмежна.

Однією з таких є історія економіки, яка сягає корінням ще стародавніх часів. Близько 400 р. до н. е. Ксенофонт написав, що «навіть якщо в людини немає свого господарства, вона щось таки знає про економіку»¹. Колись економіка була наукою про управління домогосподарством, згодом стала підгалуззю релігійних, теологічних, етичних і філософських дисциплін. А потім почала поступово змінюватися. Часом навіть може здаватися, що вона розгубила всі свої кольори й перейшла в технократичний світ, де панує чорне і біле. Та насправді історія економіки - набагато різноманітніша.

Та економіка, яку ми знаємо сьогодні, — це культурний феномен, витвір нашої цивілізації. Проте це не продукт, який би ми спеціально створювали чи винаходили, як, до прикладу, двигун чи годинник. Відмінність полягає в тому, що ми знаємо, як двигун чи годинник виникли, розуміємо, як вони працюють. Ми можемо (майже) розкласти їх на окремі деталі, а потім знову зібрати. Ми знаємо, як урухомити

---

¹Ксенофонт. Домострой, розділ 2.12/пер. з чеч. Xenophon, Oeconomicus, 2.12. Під економікою мається на увазі «ведення господарства». Тут і надалі примітки автора.

²Від давньогр. слова ойкономія: від ойкос – «дім», «домогосподарство» та номос – «закон».

[Купить книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

їх і як зупинити¹. Проте з економікою все по-іншому. Так багато відбулося неспеціально, спонтанно, неконтрольовано, неплановано, не за помахом диригентської палички. Перш ніж економіка емансипувалася аж до статусу самостійної науки, вона спокійно собі існувала як підгалузь філософії — наприклад, етики, маючи дуже мало спільного зі своїм сучасним трактуванням математично-алокативної науки, яка згори, зі своїх позицій позитивістської зарозумілості, поглядає на інші неточні науки. Та тільки наше тисячолітнє «виховання» стоїть на глибших, а часто й міцніших засадах. І непогано було б про них знати.

Міфи, історії й зарозуміла наука

Наївно було би вважати, що економічні пошуки почалися тільки з приходом наукової епохи. Спершу люди пояснювали навколишній світ за допомогою міфів і віри; сьогодні цю роль взяла на себе наука. Щоб зрозуміти уявлення наших давніх предків про економіку, варто зануритися в їхню міфологію й філософію. Якраз про це й буде ця книга: ми спробуємо в ній відшукати сліди економічної думки в давніх міфах та навпаки — знайти міфи в сучасній економіці.

Початком розвитку останньої вважають вихід книги Адама Сміта «Багатство народів», тобто 1776 рік. Наша епоха постмодерну (яка все-таки помітно поступливіша, ніж новітня наукова епоха²) не відмовляється зважати на минуле й добре усвідомлює силу історії (історичне навантаження), міфології, релігії та розповіді. «Зникають

¹ Хай там як, ми досі не змогли розгадати таємницю власне матерії. Дію годинника розуміємо тільки до певної міри. Все одно ми не знаємо, як виглядає час. Тобто розуміємо лише механізм годинника, тільки ті його деталі, які самі й створили.

² Ми використовуємо термін «наука» у вільному значенні. Поки що вважатимемо наукою все, що під нею розуміють у загальному контексті. До детальнішого розгляду «наукового» і «ненаукового» повернемося в другій частині книги.

кордони між історією науки, її філософією і самою наукою, а також між наукою і ненаукою»¹. Саме тому ми зануримося в історію так глибоко, як тільки нам дозволяє писемна спадщина нашої цивілізації. Ми віднайдемо перші сліди економічної думки в епосі про шумерського царя Гільгамеша, подивимося, яких поглядів в економічних питаннях дотримувалися євреї, християни, античні й середньовічні мислителі. Ретельно досліджуватимемо й вчення тих, кого вважають засновниками сучасної економіки в часи відносно нещодавні.

Усупереч загальній думці, за якою вивчення історії цієї галузі — це нікому не потрібний огляд спроб та помилок чи глухих кутів (з яких лише нам вдалося вийти), йдеться про якнайширший спектр тем, які пропонує економіка. Окрім історії, у нас більше нічого немає. Історія думки пропонує нам можливість утекти від інтелектуального спорожніння, яке нав'язує сучасність, допомагає бачити крізь інтелектуальний стиль епохи та ступити кілька кроків назад.

Повертатися до старих історій корисно не лише історикам і не лише заради того, щоб краще зрозуміти хід думок наших предків. Історії не втрачають своєї сили й тоді, коли з'являється історія нова, що заміняє попередню чи перевертає її з ніг на голову. Прикладом може бути, найвідоміша в історії суперечка між геоцентричним і геліоцентричним поглядами. Як відомо, переміг геліоцентричний погляд, проте ми досі геоцентричному говоримо, що сонце сходить і заходить. Нашими основними орієнтирами в світі є схід і захід. Хоча насправді немає ніякого сходу й заходу. Якщо щось і сходить, то це наша Земля, й аж ніяк не Сонце. Сонце не обертається навколо Землі; це Земля обертається навколо Сонця — принаймні так нам стверджують.

До того ж, усі ці старі історії, образи та архетипи, про які гадуватимемо в першій частині книги, все ще з нами й долучаються до формування нашого ставлення до світу й того, як ми сприймаємо

---

3 кн. Feyerabend, P.K. Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge

самих себе. Або ж, як говорить К.-Г. Юнг: «Справжня історія духу ховається не по вчених книгах, а в живому душевному організмі кожної людини»¹.

Бажання переконати

Економісти мали би вірити в силу історій. Адам Сміт їм вірив. Як він пише в книзі «Теорія моральних почуттів»: «Бажання, щоб нам вірили, бажання переконувати, правити та спрямовувати людей видається однією із наших найсильніших пристрастей»². Зверніть увагу, що автор цього речення, якщо вірити здогадкам, — батько ідеї, що власний інтерес — найсильніше зі всіх природних бажань. Інші два видатні економісти, Роберт Й. Шіллер і Джордж А. Акерлоф, написали нещодавно: «Людську думку влаштовано так, що вона мислить за допомогою розповіді, розвитку подій з внутрішньою логікою та динамікою, які справляють враження одного цілого. Наша поведінка найчастіше обумовлена тим, що ми проживаємо свої життєві історії, історії, які ми розповідаємо самі собі й які формують межі нашої мотивації. Життя було би лише «одним прокляттям за іншим, якби не було таких історій»³.

Оригінальна цитата звучить так: «Життя — це не лише одне прокляття за іншим. Це одне прокляття знову й знову по колу». Дуже влучно сказано, й міфи (наші величні історії, розповіді) — це «ревелюція - тут і зараз — того, що було й навіки буде»⁴. Іншими словами, міфи — це те, «чого ніколи не було, але що досі існує»⁵. Хай там як, наші сучасні економічні теорії, що ґрунтуються на строгих моделях, — це

---

¹ Jung. *Vybor z dila IV — Obraz cloveka a obraz Boha*, 52.

² Smith, Adam. *The Theory of Moral Sentiments*. Liberty Funds, 1982.

³ Розділ «Історії»: пер. з чес. 3 кн.: George A. Akerlof and Robert J. Shiller. *Animal Spirits*.

⁴ 3 кн.: Campbell, Joseph. *Myths to live by*. New York, Viking, 1972.

⁵ 3 кн.: Sallustius. *On the Gods and the World*.

не що інше, як ці самі метанаративи, переказані іншою (математичною?) мовою. Тому необхідно гарненько вислухати всю історію від самого початку — оскільки, як відомо, *не буде хорощим економістом той, хто буде лише економістом*¹.

Якщо вже економіка хоче по-імперськи розумітися геть на всьому, годі нам треба вирушити проти течії нашої галузі й справді спробувати *зрозуміти абсолютно все*. І якщо хоча б частково справджується правило, що «спасіння сьогодні криється в закінченні матеріальних нестатків, що призведе людство до нової ери економічного надміру, [і що] тоді, логічно, нова панівна еліта мала би складатися з економістів»², то ми повинні усвідомлювати цю засадничу роль й перебрати па себе більшу суспільну відповідальність.

Економіка добра й зла

Уся економіка в загальному підсумку є економікою добра й зла. Це переповідання історій людей людям про людей — і навіть найбільш і софістична математична модель є де-факто історією, параболою, нашим прагненням (раціонально) зафіксувати світ навколо себе. Я спробую продемонструвати, що ми досі за всіма економічними механізмами вбачаємо «хороще життя», тобто наш спадок, який ми несемо з собою ще з часів античної чи юдейської традиції. Я спробую продемонструвати, що математика, моделі, формули й статистика — це лише верхівка айсберга економічної думки й що найбільша частина економічного айсберга містить усе інше, і що суперечки в економіці - це радше боротьба історій та різних метанаративів,

---

¹ Йдеться про вільний переклад автора цитати Джона Стюарта Мілля: «A person is not likely to be a good political economist, who is nothing else». З кн. John Stuard Mill. Essay on Ethnics, Religion and Society. Vol 10 of Collected Works of John Stuard Mill, 306. Цитата з передмови. З кн.: Redman, D. Economics as Religion, 38
² З кн.: Nelson, Economics as Religion, 38

аніж чогось іншого. Сьогодні люди, як, зрештою, і завжди, хочуть дізнатися в економістів, зокрема, і про те, що добре й що погано.

Економісти завжди вчили нас уникати нормативних суджень і поглядів на те, що добре й що погано. І все одно, всупереч тому, що стверджують підручники, економіка є за своєю суттю нормативною дисципліною. Вона не просто описує світ, але часто також показує, яким би *мав бути* світ (мав би бути ефективним; у нас є ідеал досконалої конкуренції, ідеал високого зростання ВВП при низькій інфляції, ми намагаємося досягти високої конкурентоспроможності...). Тобто ми формуємо нові моделі, сучасні параболи, які, проте, лишаються нереальними й мають дуже мало спільного з *реальним світом*. Ось простий приклад: якщо аналітик відповідає по телебаченню на просте, здавалося б, питання на кшталт, який зараз рівень інфляції, відразу ж навздогін прозвучить наступне запитання (на яке економіст часто і відповідає сам, не чекаючи подальших розпитувань), а саме: чи такий рівень інфляції *хороший* чи *поганий*, чи інфляція *не мала би бути* вищою чи нижчою? Тож навіть у розмові про суто технічне питання аналітики відразу ж починають говорити про *добро* й *зло* і пропонувати *нормативні* оцінки: *мала би бути* нижчою (чи вищою). Тому що «якби економіка справді була абсолютно нейтральною в своїх оцінках, тоді логічно було б очікувати, що люди, дотичні до економічних професій, розробили цілу систему економічної думки»¹. А цього, як ми знаємо, не було. Як на мене, то це на краще, але все одно можемо припустити, що економіка — це й справді насамперед нормативна наука.

На думку Мілтона Фрідмана, економіка мала би бути позитивною наукою, нейтральною до загальноновизнаних цінностей і описувати світ таким, яким він є, а не таким, яким би мав бути. Проте сама фраза, що «економіка *мала би бути* позитивною наукою», — це *норматив* не *твердження*: вона не описує світ таким, яким той є, а яким би він

---

¹ З кн.: Nelson. *Economics as Religion*, 132

мав бути. Економіка в реальності — не позитивна наука. Бо якби вона такою була, нам би не треба було намагатися її такою зробити. «Більшість науковців і ціла низка філософів, звісно ж, приймають позитивістську концепцію, аби тільки уникнути метафізики...»¹. І, до слова, не мати жодної цінності — це вже само собою цінність, а для економістів навіть дуже вартісна. Парадоксально, що галузь, яка першочергово займається саме цінностями, намагається їх позбутися. А тут іще один парадокс: наука, яка *вірить у невидиму руку ринку*, хоче позбутися всіх містерій.

У цій книзі я ставитиму такі запитання: чи існує щось на кшталт економіки добра й зла? Чи окупиться добро, чи добро існує поза економічними розрахунками? Чи егоїзм — це вроджена риса людства? І якщо його можна виправдати, чи будуть врешті щасливі всі? І якщо економіка не повинна стати тільки просто механічно-алокційною екометричною моделлю без будь-якого глибшого сенсу (чи застосування), тоді все ж варто ставити собі ці питання.

До речі, не варто боятися таких слів як добро й зло. Ми не збираємося моралізувати, використовуючи їх. У кожного з нас є свій етичний кодекс, відповідно до якого ми діємо. Так само кожен із нас у щось вірить (атеїзм — така сама віра, як і будь-яка інша). Схожа ситуація і з економікою. Як говорить Джон Мейнард Кейнс: «Люди-практики, які вважають себе вільними від будь-яких інтелектуальних впливів, зазвичай є рабськими послідовниками якого-небудь уже покійного економіста.... Проте це саме ідеї, а не невід’ємні права, рано чи пізно стають небезпечними, хай вже вони несуть добро чи зло»².

---

¹ З кн.: Whitehead, *Adventures of Ideas*, 130

² З кн.: Keynes, John Maynard. *Obecna teorie zamestnanosti, uroku a peněz*. Praha:CSAV, 1963